

Religieuze kunst en cultuur in 100 beelden

Heather Thornton McRae

Vertaling: Daan Savert
Ontwerp omslag: Garage BNO
Lay-out binnenwerk: Brainpink

ISBN 978 90 435 3142 9
NUR 654
www.kokboekencentrum.nl

© 2018 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht
© 2015 Quintessence Editions Ltd.

Originally published in English under the title
Making Sense of Christian Art & Architecture.

Designed and produced by Quintessence Editions Ltd., an imprint of
Quarto Publishing Plc.

Alle rechten voorbehouden

Inleiding

Tweeduizend jaren christendom zijn een inspiratie geweest voor een groot aantal van de belangrijkste kunst- en architectuurwerken die de mensheid kent.

Gebedshuizen zijn een onderdeel van bijna alle religieuze tradities, maar het christendom heeft ook een ruimte voor contemplatie nodig. Dit kernelement van deze religie leidde tot een levendige kloostertraditie. Bij een klooster hoort ook altijd een kerk, maar het onderliggende principe van het klooster is anders. Kloosters zijn meer dan gebedshuizen. Ze omvatten alle aspecten van het leven, waardoor monniken de ruimte krijgen afgezonderd van de wereld te leven. Kloosters tonen ook de voorkeur die het christendom heeft voor een op gemeenschap gerichte vorm van monastiek. Christelijke ruimtes van gebed en contemplatie werden vaak versierd met verscheidene kunstvormen. In de vroegste eeuwen waren die vaak onderdeel van de gebouwen zelf. Geschilderde fresco's, stenen en glazen mozaïeken, stenen en houten snijwerk en zelfs glas-in-lood versierden vele muren, vloeren en plafonds. In de zesde eeuw merkte paus Gregorius de Grote op dat deze kunstwerken in een tijd van afnemende geletertheid 'het verstand van de onwetenden onderwezen'. Later ontstonden er meer draagbare vormen van religieuze kunst, waaronder schilderijen en losstaande beeldhouwwerken. Van devotionele objecten – de miskelk en de pyxis, waarin de wijn en het brood van de eucharistie bewaard werden; het wierrookvat, rozenkransen; reliekschrijnen, waarin de overblijfselen van heiligen werden bewaard – werden kunstwerken gemaakt, vaak door de voornaamste kunstenaars en handwerkers van die tijd.

Een van de belangrijkste fysieke uitingen van het christendom is de codex, of het boek. De eerste christelijke teksten werden waarschijnlijk geschreven op papyrus, het medium van de oudheid. Toen de aanvoer van papyrus afnam tijdens de ondergang van het Romeinse Rijk, gingen christenen over op het schrijven op bewerkte dierenhuiden, perkament genaamd.

Om de 'pagina's' goed te bewaren, werden ze later in boeken gebonden. Christelijke gebruiken gingen zich hierdoor meer richten op de boeken van de Bijbel. Elk boek heeft zijn eigen zeggingskracht en interpretatie, maar de vier evangeliën van het Nieuwe Testament spannen de kroon. Daarin zijn immers de gebeurtenissen van Jezus' leven en sterven opgetekend. Boeken werden niet gezien als een randverschijnsel, maar waren net zo belangrijk als kerken, kloosters en liturgische objecten. Hoewel de woorden na de komst van de boekdrukkunst een grote rol bleven spelen, veranderde de aard van de kunstvorm als gevolg van het feit dat niet elke Bijbel of religieuze tekst met de hand gekopieerd hoefde te worden.

Op al deze vormen van christelijke kunst en cultuur heeft het thema van de dood een stempel gedrukt. De dood behoort tot het hart van het christendom. De kruisdood van Jezus en zijn opstanding en wederkomst vormen de kern van het christelijk geloof. Het thema van de dood komt ook tot uiting in de overtuiging dat Christus terug zal keren aan het einde van de wereld, zoals dat beschreven wordt in Matteüs 25 en in het boek Openbaring. Hij zal oordelen over de hele mensheid en beslissen wie met hem zal blijven en wie er verdoemd zal worden. Deze focus op de eeuwige ziel leidde tot sarcofagen, kerkmonumenten, fresco's, beeldhouwwerken en boeken met thema's rondom de christelijke dood, en het sterven en de opstanding van Christus.

Samen met de sacramenten van de communie en de doop en de vooraanstaande plaats die de evangeliën innemen, vormde de realiteit van de dood het theologische en iconografische fundament van christelijke kunst en cultuur. Door de nuanceverschillen tussen de rooms-katholieke, oosters-orthodoxe, koptische, protestantse en andere vormen van christendom ontstonden echter variaties van dit onderliggende thema. Deze variaties leidden tot kunstwerken waarin allerlei verschillende aspecten benadrukt werden: van de rol van Maria, het ideaal van eenvoud, persoonlijke toewijding aan God tot zelfs het einde van de wereld. Ze manifesteren zich in zelfs de simpelste en bescheidenste religieuze kunstvormen. Ze wijzen ons erop dat er net zoveel verschillende vormen van christelijke kunst en cultuur zijn als dat er verschillende individuele gelovigen zijn.

I

Gebedshuizen

Fresco's

De afbeeldingen van Christus in de doopkapel van Dura Europos zijn onderdeel van de hellenistisch-Joodse iconografische traditie. Waarschijnlijk zijn het de vroegste christelijke schilderingen. Ze tonen aan dat de vroege christenen al stilzwijgend hadden besloten dat afbeeldingen van Christus acceptabel waren en niet in strijd waren met het verbod op 'gesneden beelden'. Op dit fresco is het verhaal van Christus die over het water loopt afgebeeld.

'De betekenis van wat er op muren zoals die van deze doopkapel afgebeeld is, wordt slechts duidelijk als we ons bedenken wat er tussen deze muren gebeurd is.'

MICHAEL PEPPARD, ACADEMICUS

Huiskerk

ca. 240 n.Chr. Dura Europos, Syrië

VERLATEN IN 256 n.Chr. MATERIAAL Adobe

KERKZAAL 5 x 13 m TOTALE OPPERVLAKTE 17 x 19 m

De vroegste christelijke kerken hadden geen specifieke architectonische vorm, maar waren de meer bescheiden woonhuizen van rijke bekeerlingen. Sommige van deze huizen waren gedoneerd en uitgerust voor specifiek religieuze doeleinden. Dura Europos, een kleine, Romeinse garnizoensstad met ongeveer zeventuizend inwoners, werd grotendeels verwoest en verlaten in 256 n.Chr., nadat de Perzen het veroverden. In 1920 echter vonden Britse troepen de stad, die onder het puin deels bewaard was gebleven. Naast de westelijke muur vonden archeologen drie huizen die waren omgebouwd tot plekken van gebed: een mithraeum, een synagoge en een kerk. De synagoge en de kerk zijn de oudste die we in de wereld kennen. Het huis was gebouwd volgens het traditioneel Romeins model, met kamers die een centrale binnenplaats omringen. Twee van de kleinere kamers waren samengevoegd tot een grotere zaal voor gebed, met ruimte voor vijftig mensen. Aan de oostelijke kant van de ruimte was een kleine verhoging. Deze kamer was niet versierd. De echte schatten werden bewaard in een andere kamer, die herbouwd was als een doopkapel, met daarin een doopvont dat groot genoeg was om mensen volledig in onder te dompelen. De muren van de doopkapel waren versierd met fresco's, waaronder ook de oudste afbeeldingen ter wereld van Jezus: de goede herder, de genezing van de verlamde en het lopen over het water. Daarnaast waren er ook andere taferele afgebeeld, enkele uit het Nieuwe Testament, maar ook het verhaal van David en Goliath. De meeste van deze christelijke fresco's en kunstwerken worden momenteel bewaard in het museum van de Yale-universiteit in de Verenigde Staten. Helaas is de stad recent geplunderd en verwoest door zware machines, tijdens de chaos die het gevolg was van de Islamitische Staat in Syrië en de Syrische burgeroorlog.

Christus Pantocrator

Een tweede kleinere koepel is gebouwd over het Katholicon, de ruimte die gereserveerd is voor de Grieks-orthodoxe kerk. Deze is versierd met mozaïeken in Byzantijnse stijl, waarmee Christus Pantocrator (Christus Albeheerser) is uitgebeeld.

'Dicht bij de plaats waar Jezus gekruisigd was lag een olijfgaard, en daar was een nieuw graf, waarin nog nooit iemand begraven was. Omdat het voor de Joden voorbereidingsdag was en dat graaf dichtbij was, legden ze Jezus daarin.'

JOHANNES 19:41-42

Heilig Grafkerk

Vierde eeuw n.Chr. Jeruzalem

IN OPDRACHT VAN Constantijn de Grote GEWIJD ca. 325 n.Chr. KERKELIJKE STROMING Verschillende christelijke tradities MATERIALEN Steen, hout

De Heilig Grafkerk staat in de christelijke wijk van de Oude Stad in Jeruzalem en staat bekend als de heiligste plaats van het christendom. Onder haar dak bevindt zich zowel de Aedicula, het graf waarin Christus volgens de overlevering begraven en uit de dood opgestaan is, en Golgota, de plaats waar hij gekruisigd werd. Keizer Hadrianus bouwde in de tweede eeuw op deze plaats een tempel gewijd aan Venus, maar in opdracht van Constantijn werd deze in 325 vervangen door een kerk. De eerste kerk is meerdere keren beschadigd en vervangen, totdat ze in 1009 verwoest werd. De Byzantijnse keizer Constantijn IX Monomachus financierde een nieuw gebouw, dat voltooid werd in 1048. Dit gebouw stond er toen de kruisvaarders in 1099 Jeruzalem innamen. Zij begonnen aan renovaties, die door koningin Melisende voltooid werden in 1149, voordat Saladin in 1187 de stad heroverde. De kerk was vanaf 1555 afwisselend in handen van de franciscanen en de orthodoxen, totdat er in 1767 een firmān uitgevaardigd werd, met daarin het besluit dat beide groepen het gebouw voortaan moesten delen. Dit compromis is tot op de dag van vandaag van kracht. Sinds 1959 vinden er moderne renovaties plaats. Een van de indrukwekkendste architectonische kenmerken is de grote koepel, waardoorheen licht schijnt over de rondbouw die de tombe omringt. De rotsen rondom het graf zijn zorgvuldig uitgehakt en zo is de Aedicula gevormd. Deze bestaat nu uit twee ruimtes: de tombe zelf en een ruimte met daarin de steen die de engel wegrolde na de opstanding. Franciscanen en orthodoxen houden in deze kerk afwisselend diensten, waarbij ze binnen het gebouw ieder hun eigen kapellen en altaren hebben.

Hagia Sophia

537 n.Chr. Istanboel, Turkije

ARCHITECTEN Isidorus van Milete, Anthemios van Tralles **MATERIALEN** Porfier, marmer, steen, mozaïek **AFMETINGEN** 82 x 73 x 55 m

Het Nika-oproer in Constantinopel (het huidige Istanboel) in 532 n.Chr. had duizenden doden tot gevolg en maakte van de stad een ruïne. Nadat de Romeinse keizer Justinianus I het oproer in de kiem had gesmoord, bouwde hij de Hagia Sophia, de kerk van de Heilige Wijsheid, als vervanging voor de keizerlijke kathedraal. De nieuwe basiliek had een vierkante plattegrond, die kenmerkend is voor de Byzantijnse architectuur. Het gebouw had een enorme omvang en bovenop werd een koepel geplaatst, die zo zwaar was dat de muren eronder bezweken. Toen de kerk eenmaal versterkt en herbouwd was, overtrof alleen het Pantheon in Rome haar nog in omvang. De kerk van Justinianus was ontworpen als zetel voor de orthodoxe patriarch van Constantinopel en bevatte speciaal ontworpen balkons, die zorgden voor een perfecte akoestiek voor koren. Oorspronkelijk waren de muren bedekt met schitterende mozaïeken, maar toen de Ottomanen in 1453 de basiliek ombouwden tot moskee werden deze met een pleisterlaag bedekt. Later werden er nog vier minaretten toegevoegd aan het bouwwerk. De Hagia Sophia staat bekend om haar opvallende 'zwevende koepel', waaraan vijf jaar en tien maanden gebouwd is. De koepel is gebouwd met baksteen en mortel en had oorspronkelijk een perfect ronde vorm. De vele reparaties door de eeuwen heen hebben hun sporen nagelaten op de vorm van de koepel, maar de visuele en spirituele impact ervan zijn intact gebleven. Er wordt gesproken over de 'zwevende koepel', vanwege de rij ramen waarop hij rust. Als de zon schijnt, lijkt het net alsof de koepel zweeft op een wolk van licht. Kerkgangers kregen zo het gevoel dat ze hier op aarde een glimp konden opvangen van de hemel. Dit gevoel werd nog eens versterkt als de koren op de bovenste balkons hadden plaatsgenomen en als engelen van boven de mensen toezongen. Sinds 1931 wordt de Hagia Sophia niet meer als moskee, maar als museum gebruikt.

De koepel van het Pantheon

De koepel van het Pantheon in Rome heeft een *oculus* (een rondvormig gat) in het midden, waardoor het licht naar binnen schijnt. Qua invloed spant deze koepel die van de Hagia Sophia naar de kroon. De hoogte van de *oculus* en de diameter van de koepel zijn aan elkaar gelijk: 43 m. De koepel is in 126 n.Chr. voltooid en is nog steeds 's werelds grootste niet-versterkte koepel van beton.

'De koepel is zowel een bewonderenswaardig als een angstaanjagend werk. [...] Het lijkt alsof hij niet op het metselwerk eronder rust, maar aan een lange gouden ketting uit de hemel hangt.'

PROCOPIUS VAN CAESAREA,
BYZANTIJSN GELEERDE

Votiefkroon van Recceswinth

Koning Recceswinth gaf ook de opdracht om een gouden votiefkroon te maken. Dit was een soort religieuze offergave, die opgehangen en tentoongesteld werd. De kroon maakte deel uit van de schat van Guarrazar, die in 1859 werd opgegraven vlak bij Toledo, de Visigotische hoofdstad.

'RECCESVINTUUS REX
OFFERET' [Koning Recceswinth
heeft dit geofferd]

INSCRIPTIE OP DE VOTIEFKROON
VAN RECCESWINTH

Kerk van Juan Bautista

Zevende eeuw n.Chr. Baños de Cerrato, Castilië en León, Spanje

IN OPDRACHT VAN Koning Recceswinth GEWIJD 661 n.Chr.
AFMETINGEN 20 x 13 m MATERIALEN Parementblokken

Toen de Visigotische koning Recceswinth gewond was geraakt na een gevecht met Baskische strijdkrachten, bezocht hij een Romeins badhuis in de Spaanse provincie Palencia. Zijn wonden werden daar genezen. Als dank gaf Recceswinth in 661 n.Chr. bevel tot het bouwen van een klooster gewijd aan Johannes de Doper. De rest van het klooster bestaat inmiddels niet meer, maar de kloosterkerk is nog steeds te vinden in de stad Baños de Cerrato. Dit kerkje is het oudste nog bestaande voorbeeld van een Visigotische kerk. Het gebouw is opgetrokken uit parementblokken zonder mortelspecie en is dan ook een van de laatste West-Europese voorbeelden van parementmetselwerk, tot het tijdperk van Karel de Grote. Zij markeert het einde van de Romeinse bouwstijl in een periode waarin de late oudheid plaatsmaakte voor de middeleeuwen. Hoewel het gebouw klein is, toont het toch een aantal belangrijke architectonische details. Het heeft een tongewelf en acht marmeren Korinthische zuilen, die de twee zijbeuken scheiden van het centrale schip. Aan de voorkant bevindt zich een apsis met aan weerszijden een kleine kamer: het diaconium en de prothesis. In het diaconium konden de diakenen zich omkleden, terwijl in de prothesis de maagden het ongezuurde brood voor de diensten klaarmaakten. Deze twee kamers waren vereist voor de oorspronkelijke liturgie van de Visigoten, een nomadische stam van de Germaanse Goten. Deze liturgievorm bleef in Spanje na de islamitische verovering van 711 bestaan en stond bekend als de mozarabische liturgie. Pas in de twaalfde eeuw konden de rooms-katholieken, als gevolg van de reconquista, deze liturgie weer vernieuwen.

